

تطبیق نظریه شعر قدرت بر معماری دوره پهلوی اول و دوم

روح اله تیموری^۱، محمد کاظم کاوه پیشقدم^۲، روح اله ابراهیمی^۳، راضیه بانسی^۴

چکیده

حکومت‌ها همیشه سعی داشته‌اند ارزش‌های خود را از هر طریق به جامعه‌شان انتقال بدهند تا بتوانند مشروعیت کسب کنند و در همین راستا هنر یکی از بهترین ابزارها برای انتقال پیام‌ها و ارزش‌های سیاسی حکومت‌گران می‌باشد. و معماری در بین شاخه‌های هنر نقش پررنگی دارد. به همین خاطر معماری شعر قدرت است. و حکومت‌های سیاسی تلاش می‌کنند تا از طریق ساخت بناها، نمادها، میدان‌ها... آنچه می‌خواهند به جامعه انتقال دهند. در همین راستا است که رژیم پهلوی هم سعی کرد از معماری بهترین استفاده را برای اهدافش استفاده کند. که در دوره پهلوی اول با توجه به روند مدرانیزاسیون رضاشاه بر محوریت ملی‌گرایی ساختمان‌ها هم بر اساس ناسیونالیسم باستان‌علی‌الخصوص معماری دوره هخامنشی و ساسانی استفاده شد. هر چند این روند در دوره پهلوی دوم هم ادامه پیدا کرد. ولی از دهه ۴۰ به بعد به خاطر بلند پروازی‌های محمد رضاشاه برای ساخت ایرانی پیشرفته، همچنین ظهور نسل جدیدی از معماران، معماری پهلوی دوم به سمت غربی و بین‌المللی‌گرایی هم حرکت کرد. که سعی شد علاوه بر ارزش‌های سنتی از نمادهای مدرن دنیای جدید هم از آن استفاده شود.

واژگان کلیدی: معماری، شعر قدرت، پهلوی اول، پهلوی دوم

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ هیات علمی دانشگاه پیام نور، گروه علوم سیاسی ایران، نویسنده مسوول، rtteymoori@gmail.com

^۲ دانشگاه آزاد اسلامی، گروه علوم سیاسی، شیراز، ایران، استادیار، pishghadam2008@gmail.com

^۳ دانشگاه آزاد اسلامی، گروه علوم سیاسی، شیراز، ایران، دانشجوی دکتری

ebrahimi.politycalscience@gmail.com

^۴ دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی شیراز

بیان مساله

گفته می‌شود معماری شعر قدرت است. در ایران معماری همیشه بخشی از زبان قدرت و سیاست بوده است. و حکومت گران همیشه تلاش داشته‌اند از طریق معماری ارزش‌ها و هویت خود را به جامعه نشان دهند. در جامعه استبدادی که زیباشناسی سیاست و صحنه‌سازی حکومت‌های توده‌ای بخشی از بافت و ریشه‌ی مشروعیت قدرت آنان است. در هم تنیدگی سیاست و معماری دو چندان جلوه می‌کند. (کریمیان، ۱۳۵۵: ص ۶۷) لذا پهلوی‌ها هم سعی کردند با توجه به اینکه مشروعیت خود را از عناصر ایران باستان و ملی‌گرایی‌ی علی‌الخصوص زمان هخامنشیان می‌گرفتند. از سبک معماری هخامنشی و ویرانه‌های باقیمانده از تخت جمشید در معماری خود استفاده کنند. با ذکر این مساله که معماری در دوره پهلوی اول و دوم علی‌رغم آن‌که وام‌گرفته از معماری ایران باستان بود ولی تفاوت‌هایی هم با آن داشت. به طوری که در دوره پهلوی دوم علاوه بر معماری ایرانی‌گری، تا حدی از نشانه‌های سبک معماری غربی هم در آن استفاده شد. به بیان بهتر روند مدرنیسم ایران در دوره پهلوی دوم باعث شد که معماری مدرن در شهرهای بزرگ تا حدی تقلید از شهرهای بزرگ کشورهای غربی شود.

- اهداف، سوال و فرضیات

لذا در این پژوهش نگارندگان به دنبال پاسخ به این سوال هستند که تطبیق نظریه شعر قدرت در دوران پهلوی اول و دوم چگونه است؟ در پاسخ به سوال تحقیق فرضیه پژوهش اینگونه مطرح می‌شود که تطبیق نظریه شعر قدرت در معماری ایران در دوره پهلوی اول بر مبنای باستان‌گرایی، ایران‌پروری و ناسیونالیسم استوار بود. و در دوره پهلوی دوم علاوه بر عنصر ملی‌گرایی تا حدی عنصر مدرنیسم شبه غرب‌گرا اضافه شد. در واقع تلفیق معماری ملی و غربی در دوره پهلوی دوم بوده است. در این پژوهش نگارندگان به دنبال این هدف هستند که این مساله را اثبات کنند که حکومت‌ها سعی می‌کنند از طریق معماری ارزش‌های خود را به جامعه نشان دهند همانطوری که پهلوی اول و دوم اینگونه عمل کردند. و حتی می‌توان سبک معماری اسلامی در مساجد و اماکن متبرکه در راستای هویت بخشی نظام جمهوری اسلامی را در این راستا دید.

- روش تحقیق

در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی سعی می‌کنیم با توصیف معماری پهلوی اول و دوم به تحلیل این سبک معماری در این برهه از زمان بپردازیم. روش گردآوری اطلاعات هم کتابخانه‌ای - اینترنتی است.

- ساختار مقاله

در این پژوهش ما در قسمت اول نگاهی به تاریخچه مختصری از حکومت پهلوی اول و دوم داریم. و سپس معماری دوره پهلوی اول و دوم را مورد بررسی قرار می دهیم .

۱) نگاهی مختصر به تاریخچه و تحولات سیاسی و اجتماعی و ..... حکومت پهلوی اول

و دوم

بعد از شکل گیری انقلاب مشروطیت ، استبداد صغیر ، جنگ جهانی اول جنبش های خود مختاری در سراسر کشور ایجاد شد . و وجود ناامنی در کشور روشنفکران و جامعه را به سمتی برد که خواهان یک شخصیت قدرتمند شدند که چکمه ها را بالا بکشد و نظم و امنیت را در ایران برقرار کند . و رضاشاه در سال ۱۲۹۹ با کمک سید ضیاء و موافقت سفارت بریتانیا در تهران کودتایی شکل داد . به عبارت دیگر ریشه های کودتا ۱۹۲۱ (سوم اسفند ۱۲۹۹) را باید در خرابی های ناشی از جنگ جهانی اول ، وضعیت فیصله نیافته نظام جهانی و سرخورده شدن جنبه مخالف استبداد در ایران به دلیل روند معکوس انقلاب مشروطیت جستجو کرد. دوره مابین ویرانگری های جنگ جهانی اول تا کودتای ۱۹۲۱ م / ۱۳۰۰ شمسی شاهد کشمکش فزاینده دولت ، جنبش های داخلی و قدرت های بیگانه بود . هیچ یک از این قدرت ها نمی توانست در ایران تفوق کامل پیدا کند . اما هر یک می توانست دیگری را از مقاصدش باز دارد. این وضعیت که همه طرف های کشمکش در صحنه شطرنج قدرت ، ایران را مات کرده بودند زمینه را برای به قدرت رسیدن رضاخان فراهم آورد . در گیلان ، آذربایجان ، خراسان و سایر نقاط مملکت در برابر سلطه خارجیان و دولت قاجار مقاومت های پرتوانی سازمان داده شد . (فوران ، ۱۳۸۹ : ص ۲۹۷ و ص ۲۹۸ بریتانیا در این)

در واقع بریتانیا در این مقطع زمانی یک ایران باثبات به سود منافعش بود . چون سلطه نفت و امنیت هندوستان به آن گره خورده بود . رضاشاه اصلاحات از بالای خود را شروع کرد . و با تاکید بر ناسیونالیسم و ملی گرایی سعی در توسعه ایران و همچنین سعی در تشکیل یک هویت ملی داشت . به عبارت دیگر گفتمان مدرنیسم پهلوی با تاکید بر مضامینی چون توسعه و نوسازی به شیوه اروپایی ناسیونالیسم ایرانی ، مدرنیسم فرهنگی ، عقلانیت مدرن ، سکولاریسم و جز آن در پی تاسیس هویت سراسری برای ملت ایران و تضعیف هویت های پراکنده و پاره پاره دوران پیش بود . (بشیریه ، ۱۳۸۳) ولی شیوه خشن برخورد او با مخالفان سیاسی خود و بستن فضای سیاسی باعث شد که رضاشاه با جامعه و نخبگان فاصله بگیرد . و نکته قابل ذکر این است که رضاشاه در نیمه دوم حکومت خود به این نتیجه رسیده بود که در معادلات بین المللی این آلمانی ها هستند که در آینده تفوق پیدا می کنند . همچنین سیستم حکومتی هیتلر، شعارهای نژاد پرستانه او و صحبت از نژاد آریایی و تیپ شخصیتی رهبر آلمان ، باعث گرایش رضاشاه و حکومتش به سمت آلمانی ها شد. بنابراین در دهه دوم

حکومتش ما سیل ورود تکنسین‌های آلمانی به ایران را شاهدیم. و بسیاری از پروژه‌های نظامی و صنعتی ایران توسط آلمانی‌ها انجام شد. که با شروع جنگ جهانی دوم و تشکیل جبهه‌های مختلف در میدان نبرد، متفقین - فرانسه، انگلستان، آمریکا و بعد از مدتی شوروی - به بهانه حضور آلمانی‌ها در ایران، کشور ما را اشغال کرده و رضاشاه اول به اصفهان، سپس مجبور به ترک کشور برای همیشه می‌شود. و علی‌رغم اینکه در ابتدا انگلیسی‌ها خیلی تمایل به ادامه حکومت پهلوی نداشتند با تلاش‌های فروغی محمد رضا شاه به حکومت رسید.

سال‌های بعد از اشغال ایران تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ را باید دوران شبه دموکراسی در ایران نام‌گذاری کنیم. که تا حد زیادی فضای سیاسی کشور بعد از دوره خفقان رضاشاهی باز شده بود. و احزاب شکل گرفته و روزنامه‌ها آزادانه مطلب می‌نوشتند. و مجلس می‌توانست در تصمیمات سیاسی کشور نقش بازی کند. و دولت به معنای واقعی تا حد زیادی مستقل بود و از تحت نفوذ بودن پادشاه بیرون آمد. محمد رضا شاه هم سعی کرد طی این دوازده سال پله پله قدرت خود را افزایش دهد و نقش پررنگی در سیاست‌های کشور ایفا کند. که با کودتای ۲۸ مرداد و سرنگونی دولت مردمی دکتر مصدق این فرصت به او داده شد.

در دوره پهلوی دوم هم روند ملی‌گرایی ادامه پیدا کرد و محمد رضاشاه هم سعی کرد همانند سلف خود مشروعیت خود را بر ملی‌گرایی قرار دهد لذا جشن‌هایی در مکان‌های باستانی ایران علی‌الخصوص بقایای سلسله هخامنشیان - که محمد رضاشاه مشروعیت حکومت خود را می‌خواست به آن‌ها گره بزند - نظیر تخت جمشید و پاسارگاد برگزار شد. که می‌توان به جشن‌های ۲۵۰۰ ساله، جشن هنر شیراز و ..... اشاره داشت. همچنین نکته‌ای که در اینجا حتماً باید به آن اشاره کنیم این نکته است که از دهه ۴۰ شاه دست به یک سری اقدامات نظیر انقلاب سفید زد که این هدف را داشت که چهره ایران را مدرن کند. و در این راستا شهرها بزرگتر و لوکس‌تر شود. اصلاحات ارضی هم کاملاً باعث تغییر چهره روستاها شد و یک سیل مهاجرت از روستاها به سمت شهرها را شاهدیم. چون با توجه به ساخت و سازهای گسترده‌ای که در شهرها وجود داشت میزان درآمد در شهر بیشتر از کار بر روی زمین کشاورزی بود.

در پایان لازم است گفته شود علی‌رغم اقدامات شبه مدرن در زمینه اقتصادی، رژیم پهلوی نتوانست در عرصه سیاسی فضای باز سیاسی ایجاد کند. و انقلاب اسلامی پاسخی به سیاست‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی شاه صورت گرفت.

۲) نظریه شعر قدرت بر معماری دوره پهلوی اول و دوم

الف - پهلوی اول

با کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ رضاخان پله های ترقی را طی کرد تا اینکه سلطنت پهلوی را جایگزین قاجارها کرد. اگر بخواهیم دوران ۱۶ ساله رضاشاه را مورد بحث و بررسی قرار دهیم. رضاشاه به دنبال ساخت یک ایران مدرن بود. و از نظر او ایران مدرن نمی شود مگر اینکه شکل جامعه سنتی و روستایی آن تغییر کند و به سمت شهری شدن و مدرن شدن حرکت کند. و یکی از اصلی ترین منابع مدرن ناسیونالیسم بود. و ایران می بایست بر مبنای ناسیونالیسم ملی قرار گیرد. و همه اقوام و فرهنگها باید در پوشش ملی گرایی فارسی قرار گیرند. لذا ارزش های ملی و باستانی در جامعه به مراتب تبلیغ می شد، و عناصر مذهبی به عنوان عناصر سنتی مورد حمله قرار می گیرد.

اهداف مهم و عمده ی رضاشاه از تبلیغ ناسیونالیسم باستان گرا بدین گونه بود که از دوران رضاشاه و با آغاز نوسازی حکومت بود که حکومت هر چه بیشتر به تاریخ پرافتخاری نیازمند شد که گذشته ی افتخار آمیز ایران باستان را به دوران پهلوی با نمودهای زندگی مدرن، تاسیس کارخانه ها، دانشگاه ها و نهادهای اداری پیوند زند. در دوران رضاشاه با شکل گیری دولت مدرن در ایران گفتمان تازه ای شکل گرفت که هدف آن اصالت بخشیدن به هویت ملی ایرانیان بود و این گفتمان سیاسی و فرهنگی پایه ی ایدئولوژی رسمی دولت را تشکیل می داد و در امر ملت سازی از بالا و استوار کردن قدرت مطلقه ی رضاشاه موثر افتاد. و تاریخ باستان را به تاریخ پهلوی پیوند میزد. یکی دیگر از اهداف رضاشاه در حمایت در حمایت از ناسیونالیسم باستان گرا توجیه ایدئولوژیکی و ساختن پشتوانه فرهنگی برای حکومت دیکتاتوری خود بود. (کاتم، ۱۳۷۲: ص ۸۸)

لذا معماری هم می بایست به عنوان سمبل ایران مدرن ناسیونالیسم ملی گرا مد نظر رضاشاه را در جامعه ایران نشان دهد. در واقع معماری در این دوره در نگرش به باستان گرایی خود به دوره ساسانیان و هخامنشیان توجه بیشتری دارد. در نگاه معماری عناصری که مورد بهره برداری و یا تقلید قرار گرفتند به دو گونه بودند. عناصر مشخص معماری در بنا نظیر ستون ها، سر ستون ها، پایه ستون ها، پنجره ها، پلکان ها، ورودی ها، قوس ها و دهانه ها. دومین عناصر تزئینی نظیر نقوش برجسته ی حجاری ها، مجسمه ها، کنگره ی بام و ..... در دوره پهلوی اول هنرمندان معماری ایرانی و غربی که سازنده بناهای دولتی و آموزشی و صنعتی بودند، برای اولین بار با نوعی انتخاب تاریخی روبرو شدند. آنان باید می فهمیدند که از چه دوره و چگونه و به چه مقدار انتخاب کنند. معماران اگر چه متأثر از فضای سیاسی باستان گرایی بودند، توانستند با نفوذ بناهای ساخته شده فضای معماری باستان گرایی را تنوع بخشند. نمونه این بناها کاخ شهربانی دربند، بانک ملی، مدرسه فیروز بهرام و ساختمان فرش می توان نام برد. (انتخابی، ۱۳۸۷: ص ۲۲)

اما مهم ترین فاکتور معماری پهلوی اول ناسیونالیسم بود. در واقع ناسیونالیسم یا ملی گرایی افراطی (شوونیسم) در دوره سلطنت رضاخان به صورت ایدئولوژی رسمی رژیم در آمد. این ملی

گرایی افراطی که ملازم با اسلام زدایی از فرهنگ و جامعه ایران بود به تدریج در همه شئون فرهنگی و مدنی کشور سرایت کرد؛ به طوری که در همه آثار فرهنگی، هنری، تحقیقات و نیز سازمان های اداری و نظامی دوره رضاخان، تاثیر این ملی گرایی افراطی به وضوح دیده می شود. (ابراهامیان، ۱۳۷۷: ۹۱)

نکته ای که باید متذکر شد این است که در راستای سیاست مدرن سازی رضاشاه چهره جامعه و شهرهای ایران نیز تغییر کرد به طوری که دولت دارای وزارتخانه های مختلف شد که این وزارتخانه ها نیاز به اداره جات مختلف داشتند.....همانطور که قبلا اشاره شد در این دوره تهران علاوه بر وظیفه های قبلی، وظیفه اداری را نیز متقبل نمود. در ابتدا مراکز قدیمی مانند وزارتخانه ها و ادارات در محل سابق مرکز سیاست ارگ مستقر بودند. اما با بزرگ شدن سایر مراکز حکومتی مکان بزرگتری، میدان مشفق در شمال خیابان مریض خانه در نظر گرفته شد. (ریگا، ۱۳۷۷، ص ۱۲۷) این مکان جهت استقرار اماکن دولتی در نظر گرفته شد. که به تدریج در قسمت جنوبی آن در کنار خیابان سپه، اداره پست (۱۳۱۱ ش) در شرق میدان مشفق کاخ شهربانی (۱۳۱۴ ش) در شمال وزارت جنگ و در کنارش هنرستان دخترانه (۱۳۱۵) و در شمال غربی کاخ وزارت امور خارجه (۱۳۱۸ ش) و باشگاه افسران در جنوب غربی میدان مشفق موزه ایران باستان (۱۳۱۱) و کتابخانه ملی و در شمال شرقی میدان در امتداد جبهه شمال کاخ شهربانی و عمارت ثبت و احوال بوجود آمدند. (توانایی، ۱۳۶۹: ص ۱۱۲)

در سال ۱۳۱۸ به بعد برج و باروی سابق شهر که به صورت هشت ضلعی بود خراب گردیدند و آن خیابان ها تازه احداث شدند و چهار خیابان بزرگ جای خندق ها قرار گرفتند در شمال خیابان شاهرضا در شرق خیابان شهناز در جنوب خیابان شوش، در مغرب خیابان سی متری این خود چهار ضلع از هشت ضلع است.....یکی دیگر از تغییرات که در شهر روی می داد احداث میادین متعدد بود. (مشفق کاظمی، ۱۳۵۵: ص ۸۹)

ب- تاثیر نظامیان بر معماری ساختمان ها در پهلوی اول

یکی از ویژگی های معماری عصر پهلوی اول تاثیر نظامیان در عرصه سیاست و معماری است. با توجه به اینکه یکی از پایه های حکومت رضاشاه نظامیان بودند بنابراین ردپای نظامیان در سیاست دور از پیش بینی نیست. در واقع ورود نظامیان در عرصه فعالیت های شهری و عمرانی در دوره پهلوی اول می بینیم. به عنوان نمونه شهرداری تهران در طی یک دوره طولانی به یک نظامی کریم آقاخان بوذر جمهری سپرده شد. و تسطیح راههای کشور ایجاد ساختمان های وسیع و بزرگ دولتی و غیر دولتی نظیر تئاتر، سینما، هتل و نظایر آن در حیطه مدیریت و ساخت نظامیان قرار گرفت. ورود نظامیان به صحنه های گوناگون سیاسی و اجتماعی و تحکیم قدرت آن ها در وزارتخانه ها، سازمان

ها و اداره های حکومتی ، انتقال اندیشه نظامی گرایانه را پیامد خود داشت و پس از آن بود که علاوه بر فعالیت های فوق جای پای نظامیان در توسعه شهرسازی و عمرانی پدیدار شد . (طائب و همکاران ، بی جا ، صفحه ۴۴)

ج- پهلوی دوم

بعد از آشفته‌گی حاصل از اشغال ایران بعد از رفتن رضاشاه و از آن طرف جریان ملی شدن صنعت نفت و سپس روی کار آمدن دکتر مصدق و در نهایت کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ رخ داد . و بعد از آن محمد رضاشاه کم کم امور کشور را در اختیار گرفت . و علی‌الخصوص از دهه ۴۰ و با تغییر سیاستمداران و عوض کردن سیاستمداران زمیندار و قدیمی با نخبگان جدید تحصیل کرده دانشگاه های اروپا و آمریکا و برنامه انقلاب سفید خود روند مدرن سازی ایران را شروع کرد . و محمد رضاشاه ایران مدرن را در گسترش شهرهای بزرگ و لوکس و شبیه به شهرهای غربی می دید . از نظر او روستاها و زندگی روستایی و زندگی عشایری نماد عقب ماندگی محسوب می شدند . و نماد یک کشور پیشرفته وجود شهرهای بزرگ و پیشرفته است . لذا شاه سعی داشت شهرهای ایران علی‌الخصوص شهرهای بزرگ را شبیه لندن ، پاریس ، رم و مادرید کند .

همچنین هم نباید فراموش کنیم افزایش قیمت نفت و وجود ساخت و ساز در شهرها و از آن طرف اصلاحات ارضی باعث شد اگر کسی بخواهد به عنوان بنا در ساختمان ها کار کند درامدش از کار بر روی زمین کشاورزی در روستاها بسیار بیشتر می شود. بنابراین اکثر روستائینان زندگی و کار در روستا را ترک کرده و برای کار راهی شهرها شدند. لذا ما با یک موج عظیم مهاجرت از روستاها به شهرها در دهه ۴۰ و ۵۰ را شاهدیم. از طرف دیگر ورود فرح به عنوان ملکه ایران و کسی که معماری خونده کاملاً در سبک معماری پهلوی دوم تاثیر گذاشت. بنابراین ما می توانیم بگوییم تلفیقی از معماری ملی و غربی را در معماری پهلوی دوم نام ببریم.

به عبارت دیگر جو غالب معماری ایران در دوره پهلوی دوم دستخوش سه جریان معماری بود : معماری اواخر دوره قاجار ، مدرنیسم و سبک نئوکلاسیک باستان گرا (سبک ملی) این سه جریان در دوره پهلوی دوم به یک جریان غالب و تاثیر گذار معماری مدرن تبدیل شد .

به طوری که می توان کاخ نیاوران را به عنوان یک سبک معماری مثال بزینم. در واقع می توان کاخ نیاوران را تمثیلی از نوسازی غرب گرای شاه دانست . کاخ های گلستان و سعدآباد بازتاب سلیقه رضاشاه بودند . همه مزایا و کمبودهای معماری سنتی ایران را برداشتند . ولی کاخ نیاوران در طرح معماری و تزیین داخلی اش از نوعی التقاط جهان وطنی نشات می گرفت . این واقعیت که فرح پهلوی نقش تعیین کننده در تعیین طرح نیاوران بازی کرد، خود تمثیل حضور و نفوذ فعال تر زنان ،

در عرصه اجتماعی دوران شاه بود و شماری از معماران و هنرشناسان سرآمد ایرانی و غربی، در مقام مشاور، در کار تزیین و طرح نیاوران به فرح پهلوی کمک کردند. (بانسی، ۱۳۹۴: ۸۹)

همانطور که گفتیم از دهه ۴۰ شاه مدرن سازی ایران را شروع کرد. بنابراین در راستای مدرن سازی ایران یک سری معماران در ایران بوجود آمدند که در کنار معماری ملی گرایي رگه هایی از معماری غربی هم ایجاد شد افرادی نظیر کامران دیبا، حسین امانت و نادر اردلان که می توان به مدرسه مدیریت تهران احمد نادر اردلان، موزه هنرهای معاصر و فرهنگسرای نیاوران اثر کامران دیبا و تئاتر شهر از حسین امانت از جمله این بناهای بارز هستند. ولی در این دوره باید از هوشنگ سیحون به عنوان کسی که نقشی بی بدیل در معماری پهلوی دوم گذاشت باید نام ببریم. در واقع در این دوره نفوذ هوشنگ سیحون که در سال ۱۳۴۰ ریاست دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران را به عهده گرفت. بیشتر شد اما حتی پیش از آن هم، در دوره ریاست فروغی، سیحون در آموزش نسل جدید معماران نقش فوق العاده تاثیر گذاری داشت. (طائب و همکاران، پیشین: ۱۳۱)

در واقع باید گفت جو غالب معماری ایران در دوره پهلوی دوم تحت تاثیر سه جریان بود.. سنت باقیمانده از معماری قاجار، مدرنیسم و ملی گرایي که از دهه ۴۰ به بعد سبک بین المللی سبک حاکم و رایج در معماری ایران است. سبک بین المللی به طور مشخص توسط میس و اندرووه و طرفدارانش عرضه شد. از جمله این بناها باید به ساختمان مرکزی شرکت ملی نفت ایران، بانک رهنی، سازمان برنامه و بودجه و تالار رودکی اشاره کرد. (رفیعی، ۱۳۷۷: ص ۵۹) در اواخر دهه ۴۰ و همزمان با اولین جرقه های جنبش پست مدرنیستی در غرب، تعداد زیادی از معماران ایرانی کوشیده اند ضمن توجه به نیازهای خاص زمان و ابراز خلاقیت فردی، به پاره ای از سنت های معماری گذشته ایران توجه کنند و راهی نو در معماری معاصر ایران بکشایند. در اواخر دهه ۴۰ و همزمان با اولین جرقه های جنبش پست مدرنیستی در غرب، تعدادی از معماران ایرانی کوشیده اند ضمن توجه به نیازهای خاص زمان ابراز خلاقیت های فردی، به پاره ای از سنت معماری گذشته ایران توجه کنند و راهی نو در معماری معاصر ایران بکشایند. کامران دیبا، حسین امانت و نادر اردلان از پیشروان این گروه بودند. بناهای ایجاد شده توسط این افراد از ارزش های قضایی و معماری چشمگیری برخوردارند مدرسه مدیریت تهران اثر نادر اردلان، موزه هنرهای معاصر و فرهنگسرای ایرانیان اثر کامران دیبا و تئاتر شهر از حسین امانت از جمله این بناهای بارز هستند. (رفیعی، ۱۳۷۷: ص ۶۲)

با گذشت زمان گرایش دیگری در معماری ایرانی بوجود آمد که باز هم بیشترین تاثیر آن را در تهران مشاهده می کنیم. این گرایشات جدید دو راه تفاوت در پیش می گرفت. بخش اول آن را می توان سبک بین المللی یا جهانی نام نهاد. سبک بین المللی در دوران رواج خود در بسیاری شهرها و پایتخت های دنیا تکرار می شد و حاصل آن بناهایی بود با خاصیت یکسان، اما در موقعیت های

جغرافیایی و فرهنگی مختلف، از نمونه های این گونه آثار در تهران را می شود به ساختمان شرکت ملی نفت ایران (۱۳۴۰) و وزارت کشاورزی (۱۳۴۵) که هر دو اثر از عبدالحسین فرمانفرمایان اشاره کرد. (بانسی، ۱۳۹۴: ص ۹۶)

هوشنگ سیحون را می توان از جمله معمارانی دانست که سعی کرد نگاه مدرنی داشته باشد. وی یکی از موثرترین معماران ایرانی و جزو اولین سری فارغ التحصیلان معماری از دانشگاه تهران است. که تعدادی از یادمان ها را طراحی کرده است. گرچه بسیاری از بناهای شاخص وی مانند آرامگاه بوعلی، آرامگاه خیام و نادر شاه خارج از تهران هستند. اما تفکرات او بر معماران دیگر تاثیرگذار بوده است. وی در طراحی آرامگاه بوعلی در همدان، برج قابوس در گنبد کاووس را مدنظر داشته است. (بانسی، ۱۳۹۴: ص ۹۶)

این گرایش به تلفیق روح معماری گذشته در معماری جدید به حیات خود ادامه داد و در سال های اواخر دهه ۴۰ و ۵۰ به تکامل بیشتری رسید. بدون هیچ تردیدی برج شهید که بعد از انقلاب نام برج آزادی به خود گرفت. یکی از موفق ترین نمونه های برداشتی آزاد از معماری گذشته ایران در قالب معماری مدرن است. برج آزادی را حسین امانت در سن ۲۶ سالگی و در سال ۱۳۴۵ طراحی کرد و در سال ۱۳۵۰ عملیات ساخت آن به پایان رسید (ریگا، پیشین: ص ۱۵۵)
و در اینجا باید از میدان شهید (آزادی فعلی) به عنوان سمبل معماری دوم نام ببریم. در واقع میدان شهید (آزادی فعلی) تمام تلاش شاه برای ساختن یک کشور مدرن است. بدون هیچ تردیدی برج شهید که بعد از انقلاب نام برج آزادی به خود گرفت.

برای ساختن این بنا یک مسابقه طراحی شد و در روزنامه اطلاعات به چاپ رسید به فراخوان عمومی گذاشته شد. و زمینی که به این طرح اختصاص یافت. در تقاطع محور شرفی - غربی اصلی تهران، بلوار ایزنهاور که به فرودگاه منتهی می شد. با جاده خاکی شمال به جنوب قرار داشت، که آن زمان سه راه فرودگاه نام داشت. و پونک را به امامزاده متصل می کرد. این مسیر بعدها به بزرگ راهی که تهران را به ساوه متصل می کند تبدیل شد. ۳۷۵/۱۲۲ متر مربع زمین که برای طرح در نظر گرفته شد آن را به یکی از بزرگترین میدان های دنیا تبدیل کند. سایت پروژه بیضی شکل بود و می بایست بزرگترین میدان تهران باشد. (رجبی، ۱۳۷۶: ص ۱۰۱) مقاله ای در روزنامه اطلاعات سال بعد به عنوان بزرگترین میدان جهان افتتاح شهید را همزمان با جشن های ۲۵۰۰ ساله، شاهنشاهی اعلام کرد. همه رهبران جهان، رئیس جمهورها و پادشاهان، دانشمندان ایرانی و بسیاری از شخصیت ها به این مراسم دعوت شده بودند و چون اغلب آن ها از فرودگاه مهرآباد وارد می شدند. برج شهید می بایست به عنوان دروازه ورودی شهر تهران عمل کند و اگر معماری آن می بایست مفهوم نمادین

تاق پیروزی را که مقرر شده بود به تمدن بزرگ منتهی شود، به مدعوین منتقل کند تاثیر ماندگاری بر آن ها می گذاشت. (رزمی، ۱۳۸۱: ص ۷۵)

هیچ ساختمانی به اندازه شهیاد تصور و آمال او برای ایران را در برنمی گرفت. برج شهیاد نماد تهران در حال گذار بود. شهری که سوابق روستایی و سنتی خود را گذاشت و در تلاش بود برای خود هویتی تازه بوجود آورد و در عین حال، شهیاد نماد جامعه ای بود که می خواست در عین حفظ جنبه هایی از گذشته ی خود آینده ای یکسر متفاوت بیافریند. (رزمی، ۱۳۸۱، ص ۷۹) در واقع برج شهیاد سمبل پهلوی دوم برای ساختن کشوری مدرن بر اساس شهرهای بزرگ و لوکس بر اساس ناسیونالیسم باستان گرا و رگه هایی وام گرفته از معماری کشورهای غربی بود در واقع شهیاد نگاه شاه به ایران آن زمان را هم در برمی گرفت. می خواست از سویی از همه آنچه در غرب پدید آمده استفاده کند. و ایران را به دروازه های باز و پذیرای تمدن غرب و دستاوردهایش تبدیل کند. اما در همه آن سال ها او پیوسته در این فکر بود. که بر عظمت ایران به ویژه در دورانی که پیش از اسلام امپراطوری وسیعی را تشکیل می داد، تاکید ویژه داشته باشد.^۱

محمد رضا شاه از هر فرصتی بهره می گرفت که نشانه هایی از این دوران پر عظمت را از نو زنده کند. و به مدد همین خاطره ها نه تنها قدرت خویش را تحکیم بخشد بلکه هویتی قوام یافته برای ایرانیان شکل دهد مثلا جنبش های ۲۵۰۰ ساله سلطنت یکی از مهم ترین و جنجالی ترین نمونه این تلاش ها بود. به نظر می رسد شاه می خواست به جای تدوین نظریه ای مستدل برای اثبات حقانیت سلطنت در عصر تجدد - آنچنان که مثل شاهان انگلیس در دوران گذار به تجدد بر آن همت کردند - از این جنبش ها و نیز بناهایی چون شهیاد برای کسب و اثبات مشروعیت سلطنت خود بهره جوید.^۲

تصمیم شاه برای برگزاری جشن ها در نزدیکی تخت جمشید و استفاده از مقبره کوروش برای ایراد سخنرانی معروفش که در آن، در حالی که طوفان شنی در هوا بود گفت: کوروش اسوده بخاب که ما بیداریم. هم در واقع مویب تلاش وی برای استفاده از بناهای تاریخی به عنوان پس زمینه ی مشروعیت سیاسی اند. (رزمی، ۱۳۸۱: ۸۲)

در واقع از دهه ۴۰ به بعد با بالا رفتن قیمت نفت و تلاش شاه برای مدرن سازی ایران و استفاده از نخبگان جدید معماری هم به ساخت بناهای جدید دست زد که سمبل آن هم حسین امانت

^۱ بزم اهریمن: جشن های ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی به روایت اسناد ساواک و دربار، جلد سوم، تهران، ص ۲۲۹

^۲ پیشین، صفحه ۲۳۰

به عنوان معمار طرح میدان شهیاد بود. که با معماری خود ارزی شاه را برای تحقق یک ایران جدید نوید می داد .

نتیجه گیری

معماری را نظریه شعر قدرت می نامند. به این عنوان که حکومت ها و نظام های سیاسی سعی می کنند با ساختن ساختمان ها ارزش های خود را به جامعه نشان و آموزش دهند . و مشروعیت خود را بالا ببرند در این راستا در دوره پهلوی اول با توجه به تلاش های رضا شاه برای جمع کردن اقوام در پوشش ناسیونالیسم معماری هم در این چارچوب حرکت کرد . و با تقلید از معماری عصر هخامنشی و تخت جمشید و ساسانی در راستای سیاست های ملی گرا حکومتش، ساختمان ها ساخته شد . که در این بین ساختمان شهربانی شبیه به معماری تخت جمشید ساخته شد . در عصر پهلوی دوم این ناسیونالیسم ملی گرا در معماری ادامه پیدا کرد. و اما ما شاهد ورود رگه هایی از معماری شهرهای غربی در ایران میبینیم که با توجه به اینکه فرح پهلوی معماری خوانده بود این مساله دور از ذهن نبود . در واقع محمد رضا شاه ارزی ساختن یک ایران مدرن را داشت . که شهرها بزرگ ، لوکس و شبک شبیه شهرهای مهم اروپایی باشند. لذا معماری شهرها و ساختمان ها کمک بسیاری می توانست در تحقق این ارزی شاه را داشته باشد. و بنابراین معماری پهلوی هر چند که سعی می کرد بر مدار ناسیونالیسم بچرخد و سنت ها گذشته معماری هم استفاده کند و تلاش های معمارانی چون سیحون ، امانت و .... سعی داشتند در کنار عنصر مدرن ارزش های سنتی معماری ایران هم در ساخت بناها داشته باشند. ولی سعی شد از سبک جدید معماری غرب هم استفاده شود .

منابع

- انتخابی ، نادر ، (۱۳۸۷) ، ایرانیان و اندیشه ناسیونالیسم ، در ایران و مدرنیته ، گفتگوهای رامین جهاننگلو ، تهران ، نشر قطره
- ابراهامیان ، پرواند ، (۱۳۷۷)، ایران بین دو انقلاب ، ترجمه احمد گل محمدی ، تهران ، نشر نی
- بانسی ، راضیه ، (۱۳۹۴) ، تطبیق نظریه شعر قدرت بر معماری دوره پهلوی اول و دوم ، پایان کارشناسی ارشد علوم سیاسی ، دانشگاه آزاد اسلامی شیراز
- بشیریه ، حسین ، (۱۳۸۳) ایدئولوژی سیاسی و هویت اجتماعی در ایران ، مجله ناقد ، شماره ۲ .
- توانایی ، علیرضا ، (۱۳۶۹) ، ایران و توسعه در قرن بیستم ، تهران ، نشر عرشیا

- رجبی ، پرویز ، (۱۳۷۶) ، معماری ایران در عصر پهلوی ، مرکز تحقیقات ایران شناسی دانشگاه ملی ایران ، تهران ، چاپ نقش جهان
- رزمی ، حمید ، (۱۳۸۱) ، شاه و رویای تمدن نو ، تهران ، انتشارات باغ ابریشم
- رزمی ، حمید ، (۱۳۷۲) ، هنر ایران در دوره قاجاریه ، تهران ، اندیشه
- رفیعی ، موسی ، (۱۳۷۷) ، هنر در دوره پهلوی دوم ، تهران ، نشر آخته
- ریگا ، ژان پیر و دیگران ، (۱۳۷۷) ، ایران در قرن بیستم ، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی ، تهران ، نشرالبرز
- طائب ، مهدی و عنبری ، موسی ، (۱۳۸۵) ، دلایل ناکامی نظام برنامه ریزی توسعه در ایران عصر پهلوی دوم ، نشریه نامه ، شماره ۲۷ .
- فوران ، جان ، (۱۳۸۹) ، مقاومت شکننده تاریخ تحولات اجتماعی ایران ، چاپ دهم ، ترجمه احمد تدین ، تهران ، موسسه خدمات فرهنگی رسا
- کاتم ، ریچارد ، (۱۳۸۵) ، ناسیونالیسم در ایران ، ترجمه احمد تدین ، تهران ، نشر کویر
- کریمیان ، حسین ، (۱۳۵۵) ، تهران در گذشته و حال ، تهران ، انتشارات دانشگاه ملی

ایران

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی